

## INŠTITÚCIA MANŽELSTVA Z HĽADISKA SÚDNEJ PRAXE MIEST V DRUHEJ POLOVICI 16. STOROČIA

Blanka Szeghyová

Šestnásťte storočie je obdobím intenzívnych debát o charaktere a právoplatných spôsoboch uzatvárania manželstva a o možnostiach jeho rozlučiteľnosti či anulácie. Otázkami manželstva sa zaoberali teológovia a humanisti, z nich najmä Erasmus Rotterdamský, ideológovia reformácie a neskôr aj Tridentský koncil.

Do reformácie sa sobáš podľa kanonického práva považoval za konsenzuálnu zmluvu, ku ktorej postačoval súhlas obidvoch manželov a aj keď sobášu mali predchádzať trojité ohlásky predčítané kňazom v kostole, za platné sa považovali aj manželstvá uzavreté tajne, bez rodičovského súhlasu a dokonca ani prítomnosť kňaza nebola podmienkou.<sup>1</sup> Tento postup umožňoval veľmi ľahko uzavrieť manželstvo, ktoré však už nebolo možné rozlúčiť. Práve táto ľahkosť s ktorou najmä mladí neskúsení ľudia mohli uzatvoriť manželstvo a jeho nerozlučiteľnosť sa stali predmetom kritiky zo strany humanistov a protestantov. Požadovali naozajstný náboženský sobáš, kde kňaz už nie je len svedkom, ale sobášiacim, a v súlade s patriarchálnym názorom, otcovský súhlas sa stal záväzným. Kalvíni mohli dokonca požadovať anuláciu manželstva uzavretého bez súhlasu rodičov, luteráni iba v tom prípade, ak ešte nedošlo ku konzumácii manželstva.<sup>2</sup> Problematickosť dovtedajšieho postupu pri sobášoch trápila už dlhší čas aj katolíkov, a téma svadieb a manželstva sa dostala aj na program 24. zasadania tridentského koncilu v roku 1563.<sup>3</sup> Keďže sa však katolíci už z princípu nemohli zhodovať so stanoviskom protestantov, dohodli sa, že síce pri sobáši musia byť prítomní traja svedkovia, z ktorých jeden má byť kňaz, ale v podstate je len privilegovaným svedkom a nie sobášiacim ako u protestantov.<sup>4</sup> Rovnako zavrhl aj rodičovský súhlas ako podmienku k uzavretiu sobáša, dokonca uvrhli do kliatby tých, ktorí by manželstvá uzavreté bez súhlasu rodičov považovali za neplatné.<sup>5</sup> Zásadným rozdielom

---

1 Na západe nebolo do 16. storočia výnimočné, že dcéru sobášil otec a nie kňaz. Okrem toho v niektorých krajinách, najdlhšie v Taliansku, bolo možné uzavrieť civilný sobáš pred notárom. In: Bologne, J.-C.: Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě. Volvox Globator Praha 1997, s. 98, 164.

2 Tamže, s. 166-7.

3 24. zasadanie koncilu sa začalo v novembri 1563, uznesenia koncilu boli publikované v roku 1564. Sviatosť manželstva sa týka 12 kanónov a Dekrét o reforme manželstva obsahuje 10 ustanovení.

4 Keďže však tridentský koncil zaviedol používanie všeobecnej formulky pri sobáši „spájam vás do zväzku manželského“ (*ego vos in matrimonium coniungo*), ktorú mal vysloviť prítomný kňaz - svedok potom, čo manželia vyjadrili svoj súhlas, rozdiel medzi katolíckym a protestantským obradom bol viac menej formálny.

5 Bologne, J.-C.: c.d., s. 171-3.

bol aj celkový pohľad na manželstvo. Kým protestanti stav manželstva stavali vyššie ako stav panenstva a celibát, u katolíkov bola hierarchia obrátená, napriek tomu, že manželstvo považovali za jednu zo sviatostí.

Ďalším bodom, v ktorom sa protestanti a katolíci v otázkach manželstva diametrálne líšili, bola aj jeho rozlučiteľnosť. Kým pre katolíkov bolo manželstvo nerozlučiteľné a rozvod nemožný pre akúkoľvek príčinu, protestanti rozvod pripúšťali. Katolíci uznávali len anuláciu, čiže vyhlásenie neplatnosti manželstva z dôvodu nejakej predpísanej prekážky, akou bol napríklad nepovolený stupeň príbuznosti, a rozluku, ktorou ale manželstvo nezaniklo a na rozdiel od anulácie rozlúčení manželia už nemohli uzavrieť iné manželstvo. Všetci protestantskí teológovia súhlasili s rozvodom z dôvodu cudzoložstva, no niektorí uznávali aj niekoľko ďalších dôvodov.<sup>6</sup> Pre katolíkov, ak sa niekto z manželov dopustil cudzoložstva a nevinná stránka odvrhne od seba z tohto dôvodu svoju polovičku a uzavrie nové manželstvo počas života prvého manžela alebo manželky, dopúšťa sa takisto cudzoložstva.

Ako tieto rôznorodé a neraz protirečivé názory a zásady ovplyvnili prax pri uzatváraní manželstiev v Uhorsku? Vzhľadom na to, že táto téma je u nás neprebádaná, jednoznačná odpoveď na túto otázku zatiaľ neexistuje. Napriek tomu sa v tomto príspevku pokúsím aspoň zčasti načrtnúť obraz o sobášoch a inštitúcii manželstva a to na základe analýzy konkrétnych prípadov zo súdnej praxe uhorských miest v druhej polovici 16. storočia. Pôjde najmä o prípady predmanželských pomerov, cudzoložstva a bigamie, vďaka ktorým sa dozvedáme o rôznych zvykoch pri uzatváraní manželstva. Súčasne nám spôsoby riešenia takýchto prípadov prezrádzajú veľa o pohľade vtedajších ľudí na inštitúciu manželstva a nepriamo poukazujú na vplyvy, ktorým mestské súdy podliehali v týchto otázkach.

Manželstvo patrilo nevyhnutne k obrazu úctyhodného a váženého meštiana a bolo dokonca podmienkou získania meštianskych práv. Tie získal len ženatý uchádzač, respektíve ten, kto sľúbil, že tak urobí do roka a do dňa. Túto povinnosť mali aj tovariši, ktorí sa stali majstrami. O tom, že nedodržanie tohto pravidla sa sankciovalo, svedčí aj prípad Balintha Mezarosa, ktorý sa napriek nariadeniu mestskej rady neoženil, takže tá rozhodla, že kým sa neožení, budú ho každý rok pokutovať 10 zlatými.<sup>7</sup>

V súvislosti s reformáciou, ale aj s reformou vo vnútri katolíckej cirkvi sa v zahraničnej literatúre stretávame s výrazom silnejúca moralizácia spoločnosti na označenie skutočnosti, keď mestské a cirkevné orgány začali čoraz viac obracať svoju pozornosť na správanie sa ľudí v každodennom živote a zároveň sa snažili presadiť také normy správania, ktoré považovali za základné

<sup>6</sup> Napríklad aj opustenie spoločnej domácnosti či impotencia. In: BOLOGNE, J.-C.: c.d., s. 149-50.

<sup>7</sup> Archív mesta Košíc (AMP) *Pur iudicia poene Protocolum iudicia et Poenas malefactorum 1556-1608*. Všetky ostatné prípady z Košíc sú citované z tejto knihy.

princípy kresťanskej morálky. To sa odzrkadlilo v narastajúcom počte prípadov morálnych a sexuálnych prehreškov prejednávanych na súdoch. Mestské sudy sa začali prísnejšie pozerat' na porušovanie manželskej vernosti, ktorú neváhali trestať neraz aj trestom smrti. Pod ochranu súdu nepatrila len inštitúcia manželstva, ale prísne sa trestali aj akékoľvek mimomanželské styky. Delikty proti mravnosti boli veľmi bežné a táto skupina tvorí od druhej polovice 16. storočia po krádežiach druhý najrozšírenejší druh postihovanej kriminality.<sup>8</sup>

V nasledujúcej časti sa pozriem bližšie na to ako riešili prípady mimomanželských pomerov, cudzoložstva a bigamie mestské sudy v druhej polovici 16. storočia.

Očakávalo sa, že dievča si uchová panenstvo až do svadby. Ak už sa tak nestalo a žiadna závažná okolnosť tomu nebránila, muž, ktorý ju o panenstvo pripravil, bol prinútený si dievča zobrať. Napríklad v roku 1570 v Košiciach, istý mäsiar Urban mal pomer s dcérou zámočníka Katarínou, z ktorého ona otehotnela. Obidvaja boli preto uväznení a vo väznici prostredníctvom kňaza zosobášení a následne vyhnaní z mesta na rok a jeden deň.<sup>9</sup> Takéto nútené manželstvá v nie práve najromantickejšom prostredí väznice neboli vôbec výnimkou. Rovnako dopadol v Košiciach v roku 1579 aj istý Šimon potom, čo zneuctil pannu, slúžku Klementa Mayxnera, priamo v jeho dome. Nepomohlo mu, že sa medzitým zasnúbil s nejakou vdovou z Prešova, pretože mestský súd rozhodol, že vdovu má nejako uzmiert' a vo väzení ho kňaz zosobášil s dievčaťom.

Sľuby k manželstvu sa brali veľmi vážne. Svedčí o tom aj sťažnosť vdovy po holičovi Anny Wohlenovej zo starého mesta pražského, cisárovi Rudolfovi II. v roku 1593. Anna sa sťažovala na istého tovariša z cechu holičov menom David Ernst, ktorý jej po smrti manžela pomáhal s domácnosťou a prevzal po ňom aj remeslo. Sladkými slovami a sľubmi manželstva docielil, že mu bola po vôli (ako v tých časoch nazývali sexuálny styk), ale on svoj sľub nielenže nesplnil, ale odcestoval do Uhorska do Levoče, kde si zobral inú ženu za manželku. V tejto situácii jej cechmajster holičov zakázal vykonávať živnosť a Anna sa tak ocitla v situácii, keď jej okrem hanby hrozila aj bieda a chudoba. Keďže z Levoče na jej listy nechodila žiadna odpoveď, obrátila sa priamo na cisára. Rudolf II. vo svojom liste z Levoče z 18. novembra 1593 píše, že takéto veci sú proti božským zákonom a budia pohoršenie ostatných a nemajú sa preto nechať nepovšimnuté. Zároveň nariad'uje, aby zobrali na zodpovednosť tohto muža a spravodlivo rozhodli, či už sa má s dotyčnou pomeriť, alebo jej má vynahradiť spôsobenú ujmu.<sup>10</sup> Opačný prípad, ktorý okrem iného tiež poukazuje na bežnú prax, keď

8 Porovnaj situáciu v Čechách, kde štvrtina až tretina trestných činov tvorili mravnostné delikty. In: FRANCEK, J.: Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku. Rybka Publishers Praha 2000, s.92.

9 Návrat po vykázaní z mesta na určitú dobu však nebol automatický. Takto odsúdení museli mestskú radu požiadať o povolenie sa do mesta vrátiť, k čomu bolo potrebné predložiť portvrdenie o poctivom a dobrom živote, ktorý v čase vyhnanstva viedli.

10 Štátny oblastný archív v Levoči, fond magistrát mesta Levoča, Listy a listiny XV 28, 28/2.

vdovy po majstroch si brávali niektorého z tovarišov, riešil mestský súd v Košiciach v roku 1568. Katarína, vdova po mäsiarovi Leonardovi (*Lenartt Fleischerin*) si odmietla zobrať svojho sluhu, mäsiarskeho tovariša Hannesa Fielbaucha z Nových Zámkov. Tovariš sa však sobáša dožadoval, tvrdiac pred súdom, že vdova s ním v noci spávala a sľubovala mu manželstvo, na znak čoho mu dokonca darovala prsteň. Vdova to poprela a tvrdila, že prsteň si vzal sám. V každom prípade však tento fakt poukazuje na to, že prsteň, aj keď v tom čase nebol ešte povinnou výbavou pri sobáši, bol už symbolom manželstva a používal sa ako dôkaz manželských sľubov či zasnúbenia. Vdova sa chcela sobášu vyhnúť a svojou výpoveďou sa snažila tovariša pred súdom očierniť, no nakoniec dostala osem dní na rozmyslenie, či si ho zoberie. Na výber ale veľmi nemala, lebo v prípade odmietnutia by museli obidvaja popredať veci a navždy odísť z mesta. O desať rokov neskôr sa v súdnej knihe Košíc stretávame s manželským párom Jakubom Filbauchom a Katarínou a napriek odlišnému krstnému menu muža v prvom zápise, ide s najväčšou pravdepodobnosťou o ten istý pár. S ohľadom na okolnosti ich sobáša, nie je veľkým prekvapením, že ich mestská rada trikrát napomenula pre ich nekresťanský život plný hádok a hnevu, ktorým dávali zlý príklad ostatným manželským párom. Keďže napomenutia nepomohli, mestská rada rozhodla, aby boli obidvaja v roku 1578 navždy vyhnaní z mesta.

Ďalším zvykom bolo, že slobodné ženy – panny chodievali s nezakrytými vlasmi, zatiaľ čo vydaté ženy mali mať hlavu pokrytú. Z tohto dôvodu v roku 1558, keď boli z Košíc vyhnané dve mladé dievčatá Dorko a Alžbeta (*Dorko, Elizabeth*), pretože mali obidve v svojej predchádzajúcej službe v mestečku Moldava nad Bodvou pomer so svojím pánom, museli odísť z mesta s pokrytými hlavami na znak toho, že už neboli pannami. Zvyk nevesty, nosiť na svadbách na hlave veniec sa odráža aj v rozsudku nad slúžkou Sophiou v Bardejove v roku 1588. Tá otehotnela s Marcinom Mybusom z predmestia, ale keďže ten utiekol, s potupným slameným vencom na hlave ju mestský sluha povodil po meste a následne navždy vyhnal z mesta.<sup>11</sup>

Inak mestské súdy postupovali v prípadoch cudzoložstva a bigamie. Tieto dva delikty ale terminologicky nijako nerozlišovali, a aj prípady, ktoré by sme dnes označili ako bigamiu, pomenovali cudzoložstvom. Budem si všímať najmä tie prípady, ktoré sú zaujímavé z hľadiska rozlučiteľnosti manželstva. V Košiciach v roku 1561, kožušník Erasmus Brechtelt prichytil svoju ženu spať v posteli s tovarišom Michalom. Obvinil ich obidvoch na mestskom súde z cudzoložstva, ale nakoniec pod tlakom príhovorov kapitána Františka Zaya a Alberta Lazkyho im daroval život (!), takže tovariša pokutovali 40 zlatými a zakázali mu vykonávať remeslo na území mesta. Ženu, keďže Erasmus už nechcel, aby sa k nemu vrátila, z mesta vyhnali a jej majetok prepadol jej príbuzným. Podobný prípad sa odohral aj roku 1579, keď Sebastián Kurtheos utiekol z mesta zo strachu pred trestom za cudzoložstvo, ktorého sa dopustil s Dorotou, ženou Štefana Zaba Rawazfoga. Napriek príhovorom sprostredkovateľov

11 Štátny okresný archív Bardejov, fond magistrátu mesta Bardejov, Mestská kniha *Súdne zápisy a účty mesta 1559-1649*.

a predstieraníu nevinnosti, súd nakoniec rozhodol, aby sa do mesta nevracal, lebo jeho žena Elsa ho už nechce. Ešte sa však vrátim k predchádzajúcemu prípadu z roku 1561. O rok neskôr sa totiž s podvedeným Erasmom, ktorého ženu vyhnali z mesta, stretávame na súde znovu, tentoraz ako s obvineným z pomeru so svojou slúžkou, ktorá z toho otehotnela. Pred mestskou radou jej musel podať ruku a sľúbiť, že si ju zoberie za ženu a okrem toho zaplatiť pokutu za mimomanželský pomer. Považovali ho teda za slobodného a nevideli prekážku v tom, že by sa mal znovu oženiť, hoci jeho ženu vyhnali z mesta len rok predtým, takže sa dá predpokladať, že ešte bola na živu. Zaujímavý je rozsudok mestského súdu v Košiciach v prípade Gallusa Schustera, ktorý v roku 1570 takisto obvinil svoju ženu Uršul'u z cudzoložstva. Keďže však svedectvo nebolo dostatočné a dokonca ani pri mučení sa žena k ničomu nepriznala, obidvoch ich na rok vykázali z mesta.

Hoci neraz zmierenie s podvedeným manželom či manželkou a ich príhovory, zachránili cudzoložníci alebo cudzoložníkov život, respektíve im zmiernili trest, na prílišnú zhovievavosť voči nevere partnera mohla doplatiť aj podvádzaná strana. V 1573 v Košiciach zlatník Matej (*Matthaeus*) obvinil svojho sluhu a tovariša Juraja Eothvesa (*Georgius*), z pomeru s jeho ženou Ilonou, ktorá sa k tomu priznala pred tým než ju za nemravný život a cudzoložstvo utopili predošlého roku. Súd dospel k rozhodnutiu, že vinný je nielen tovariš, ale aj Matej, pretože na nehanebnosti a roztopašnosti jeho ženy ho mnohí upozorňovali, ale on nijako nezakročil, čím len podporoval takéto jej správanie a preto obidvoch, manžela aj milenca vyhnali navždy z mesta. V inom prípade z roku 1566, Sebastián Mezaros z košického predmestia, opustil v minulosti svoju ženu Uršul'u a dopustil sa cudzoložstva. Len vďaka svojej manželke, ktorá mu po jeho sľuboch k zlepšeniu odpustila, bol prepustený z väzenia. Sebastián ju však znovu opustil a preto bol na Uršulinu žiadosť v meste zadržaný. Mal byť aj náležite potrestaný, ale keďže medzitým vysvitlo, že Uršul'a s ním mala pomer aj po jeho uväznení, obidvoch ich ako cudzoložníkov z mesta vykázali.

Ťažké rozhodovanie mal súd v roku 1563 v prípade Pavla Mestera z Malej Idy. Pavol opustil svoju ženu Barbaru a dieťa kvôli Marte, výčapníčke u Michala Kuckelbrechta, ktorú spoznal, keď pracoval ako hrobár v Košiciach. Pavol s Martou z mesta odišli a žili spolu na rôznych miestach. Medzitým Barbara, keďže nevedela, kam jej muž odišiel, sa presťahovala k svojej sestre do Šace (dnes časť Košíc), kde jej po istom čase miestny zeman Jorgh Semsey našiel nového muža. Do vážnejších problémov sa Pavol dostal až po smrti svojej milenky a družky Marty, keď prišiel znova do mesta a oženil sa s akousi vdovou z predmestia, pretože práve vtedy vyšli najavo skutočnosti o jeho predchádzajúcom živote. Formálne sa cudzoložstva dopustili aj Pavol aj Barbara. Nakoniec však súd rozhodol, že Barbara, keďže ju Pavol bez dostatočnej príčiny už dávno opustil, ostane so svojím terajším druhým mužom, zatiaľ čo Pavol mal byť odsúdený na trest smrti. Nakoniec mu darovali život, verejne ho zbičovali na pranieri a navždy vyhnali z mesta s pohrozením, že sa nesmie oženiť pokiaľ

bude jeho prvá žena Barbara žiť, lebo inak bude popravený. V prípade z Košíc z roku 1564 sa dozvedáme o poprave Jána Werebelyho (*Joannes*), ktorý sa okrem mnohých krádeží, lúpeží a vrážd dopustil aj bigamie. Za svojho života mal štyri manželky. Prvá zomrela na chorobu, druhú Uršul'u opustil, takže táto ho spolu so štvrtou ženou Sophiou, keď vec vyšla najavo obžalovala z cudzoložstva. Najzaujímavejšia je však zmienka o jeho tretej žene, s ktorou ho v roku 1564 rozviedli? (*von weib wer er abgeschiden*), pretože viedla zlý život. Zápis to bližšie nešpecifikuje, takže nie je jasné, či išlo len o rozluku alebo o rozvod. V prípade Alžbety Araniasch (*Elizabeth*) z roku 1558, výčapníčky u Petra Deweya v Košiciach, formulácia zápisu prezrádza, že išlo skôr o rozvod ako o rozluku. Alžbetu vyhнали z mesta, pretože opustila svojho muža Andrascha Wargu v Dubovici. Ten sa vraj oženil znova a mestská rada preto rozhodla, že do mesta sa Alžbeta môže vrátiť len v tom prípade, ak vyhladá svojho muža, podarí sa jej vysúdiť si oslobodenie od manželstva a donesie o tom svedecký list.<sup>12</sup>

Napriek uvedeným prípadom, keď rozluka manželstva bola možná, v iných prípadoch manželov doslova nerozdelila ani smrť, a to i vtedy, keď jeden z nich spôsobil smrť toho druhého. Stanislav, košický mešťan a hrnčiar, v roku 1579 v opitosti zabil nožom manželku, za čo ho odsúdili na trest smrti sťatím a po poprave ho pochovali vedľa tela jeho manželky! V tom istom roku, len o deň neskôr, t.j. 27. augusta, zas iný násilník, ktorý zbil manželku tak, že zomrela, predtým než ho za trest popravili, musel na nosidlách odniesť na miesto pohrebu za hojnej účasti ľudí, manželkine mŕtve telo.

V súvislosti s popravami je možné uviesť prípad, keď manželstvo zachránilo odsúdencovi život. V roku 1600 v Košiciach sa našla žena, ktorá bola ochotná si zobrat' istého Poliaka Petra, obvineného a usvedčeného z krádeže a zachrániť ho tak pred šibenicou.

Už vyššie som uviedla príklad, keď zlé manželské spolunažívanie mohlo skončiť potrestaním manželov. Na záver by som chcela uviesť ešte jeden príklad takéhoto ukážkovo zlého manželstva, ktorý navyše poodhaľuje aj prax dohodavania manželstiev otcami bez účasti detí a súčasne poukazuje na to, že už vtedy sa na extrémne prípady takéhoto počínania pozeralo kriticky. V takto dohodnutom manželstve žil v Košiciach zámočník Krištof (*Christoff*) a jeho žena Anna. Krištof bol opilec, žene často nadával, dokonca ju aj bil, ale ani ona nezaostávala, odvrávala mu, nadávala, všetko ofrflala a dokonca ho raz aj napadla a zranila nožom na ruke. Neraz v noci zobudila a privolala ľudí volaním o pomoc. Tieto konflikty primáli otca Anny, Sebastiana Kurtheosa, aby zažaloval nielen svojo zat'a, ale aj jeho otca Antala Kopasza, lebo vraj vedel o synových zvykoch a povahe, ale peniazmi ho nalákal a prehovoril, aby dal Annu jeho synovi za ženu. Manželov súdny senát najprv pokutoval a napomenul, aby sa polepšili, ale keďže k zlepšeniu nedošlo, skôr naopak, vyhнали ich z mesta na dva roky. Trest však neminul ani ich otcov, ktorí sa podľa mienky súdu previnili tým, že dohodli sobáš kvôli peniazom a nijako nepoučili ani nenapomenuli svoje deti. Boli uvrhnutí do väzenia a pokutovaní 8 zlatými, na výstrahu

---

12 ...sol sie zeugnes brieff bringenn das sie frey mit recht ist vonn ihm gesprochenn wordenn.

ostatným rodičom, aby lepšie vychovávali svoje deti, viedli ich k strachu pred bohom a k cnosti, a nestrpeli žiadnu ich svôjvôľu.

Pri rozhodovaní mestských súdov v manželských veciach teda rozhodovalo mnoho okolností, spoločenské postavenie previnilcov, príhovory, ale aj ochota podvedených manželov zmieriť sa so svojím partnerom. Na rozsudkoch je viditeľný vplyv reformácie, keďže manželstvo bolo možné rozviesť v prípade cudzoložstva. Vplyv reformácie sa odráža aj v zodpovednosti, akú mestské sudy prikladali patriarchálnemu modelu rodiny a zodpovednosti otcov za správanie nielen svojich manželiek, ale aj detí.

Príspevok bol vypracovaný v rámci grantu č.2/3140/23 Kultúrne a ekonomické aktivity žien v období novoveku

Mgr. Blanka Szeghyová

Historický ústav SAV

Klemensova 19

814 63 Bratislava